

čala. Avstrijci so vestno dokumentirali vsak premik, osvojitve, in motivi mest so najbolj poveden del njihovega fotografskega dnevnika. Poseben prizor iz zmagovite avstrijske ofenzive predstavlja gmotno bogastvo poraženih, uprizorjeno na fotografijah »Železniške postaje«; avstrijska propaganda je slikala železniške postaje — skladišča, polna raznovrstnega blaga, in tako podčrtala nesposobnost tistih, ki niso znali izkoristiti premoči in obenem poudarila nasprotno, sposobnost napadalcev, ki so zmogli premagati materialno močnejšega nasprotnika. »Trenutki sprostitve« zajemajo spominske fotografije, saj je bil odmor pravšnja priložnost za poziranje; tudi ta skupina temelji na nasprotju zmagovalec — poraženec oziroma nesproščenost — brezbriznost.

V knjigi sta predstavljeni tudi dve popolni seriji fotografij, ki predstavljata zanimivost iz tehnike fotografiranja in z vidika vojaških operacij. Prva je »Prehod Soče v San Canzianu« (konec novembra 1917); v avstrijskih podobah prevladuje prikazovanje italijanskih vojakov na begu, uničenih mostov in obenem upodabljačo takojšnjo obnovo le-teh z avstrijske strani. Zaključno poglavje nosi naslov »Obisk zadnjega cesarja« in ponazarja sklenjen mimoohod kronanih glav od Trsta do Gorice, ki so spremeljale avstrijskega cesarja.

Večina fotografij je bila tokrat prvič predstavljena, k njihovi objavi kot tudi k izidu knjige pa je veliko pripomogel Muzej prve svetovne vojne (Museo della Grande Guerra) iz Gorice, ki je bil pred kratkim odprt na goriškem gradu.

Petra Svoltjšak

Drago Žerjal, Spomini in razlage o profifašističnem boju primorske mladine med vojnama. Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1990. 146 strani.

Knjiga je plod sodelovanja avtorja in Odseka za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu. Aleksij Kalc je zbral, uredil in pripravil za objavo spominske zapise in pričevanja Žerjale, ki je pripadal skupini mladih slovenskih fantov, ki so v septembru 1927 ustanovili tajno organizacijo Borba in se tako odločili za korenit boj proti fašizmu v Julijski krajini. Gre torej za spominska pričevanja akterja tistega obdobja, ki so toliko bolj dragocena, če upoštevamo, da je čas fašizma onemogočil Slovencem in Hrvatom vse oblike javnega delovanja in jim odvzel pravice do izražanja lastne identitete. Italijanski fašizem, kakor ga je doživljal Žerjal, je uporabljal za asimilacijo drugače govorečih že preizkušene mite večvrednosti italijanske kulture in jezika nad kulturo in jezikom Slovencev in Hrvatov. To raznarodovanje je bilo zelo brutalno, zlasti na lokalni ravni, in je v zavesti prizadetih ljudi pustilo globoke sledi. Tako se je Cermelju, Spangerju, Jeliniču, Sardoču, Sfiligoju in še nekaterim drugim, ki so zabeležili to obdobje, pridružila še izpoved Žerjale, ki je nastala na osnovi izkušenj in njegovega pogleda na tisti čas.

Knjigo sestavljajo krajša poglavja, ki pa jih lahko razdelimo v tri sklope: obdobje pred nastopom fašizma, kjer avtor govori o svojem otroštvu; v drugem sklopu opisuje razvoj mladinske organizacije v Trstu in okolici in organiziranje ter prve akcije Borbe, v tretjem delu pa predstavi delovanje Primorcev, ki so emigrirali v Jugoslavijo v 30-tih letih. Mladinsko gibanje je bilo le ena od plati slovenskega prosvetnega, športnega in narodnega delovanja, druga plat, ki je imela svoje korenine že v zadnjem desetletju prejšnjega in v začetku našega stoletja, pa je imela center v Narodnem domu in idejno osnovo v političnem društvu Edinost. Žerjal v zvezi s tem poudarja nove kvalitete delovanja v mladinskem gibanju, ki se je porodila kot odgovor na italijansko politiko do slovenske manjšine in je ponujala drugačne rešitve kot starejše organizacije. Pojavile so se nove oblike in razlike pri nacionalnem delu, kajti pripadniki mladinskega gibanja so od prejšnje generacije podedovali narodno zavest in ponos, izhajali pa so iz takratnih razmer. Starejši so bili z miselnostjo in taktiko v preteklosti in tako je prišlo do razhajanj. Prav temu je Žerjal posvetil mnogo pozornosti in obelodanil mnoga do sedaj še neobdelana vprašanja odnosov in nasprotij med dvema generacijama. Mladinska društva Prosveta Sv. Jakob in krožek Omladina sta uspešno skrbela za naraščanje članstva v mladinskih organizacijah, kar je privedlo junija 1922 do ustanovitve Zveze mladinskih društev v Trstu. Misel in delovanje mladine sta se tako širila po vsej Primorski. Ena od oblik delovanja so bili letni mladinski tabori, vzporedno z razvojem mladinske organizacije pa se je med mladino močno uveljavljalo športno udejstvovanje.

Žerjal izpostavlja tudi težave, ki so se pojavljale in vplivale na dvige in vpade mladinskega gibanja. Proti koncu 20-tih leti so po vrsti ukinili mladinska društva in v Žerjalu ter Spangerju je zrasla zamisel o tajni organizaciji. Sledila je ustanovitev Borbe. Žerjalova pripoved v mnogočem dopolnjuje Spangerjevo, posebno ko opisuje prve sestanke, kjer so postavljali temelje novi organizaciji. Opozoril je na kontakte z Orjunaši iz Trsta ter opisal vezi z Goričani in Istrani. Kritično je spregovoril o de-

javnosti Borbe potem, ko so se pričeli atentati na osebe, kajti to ni bila prvotna programska zasnova organizacije. Prav tako je opozoril na splošno uporabo imena TIGR. Tako kot Španger zavrača precej razširjeno mnenje, da je pomenila organizacija TIGR celotno gverilsko in politično dejavnost v dvajsetih letih. Poudarja, da je dobila organizacija TIGR šele po prvem tržaškem procesu širši pomen in prevzela dediščino tistih sil, ki so v dvajsetih letih kljub medsebojni povezanosti šle vsaka po svoji programski poti. Z odhodom v Kranj leta 1929 je delil usodo mnogih primorskih emigrantov. V nekaj poglavjih je izredno zanimivo prikazal življenje in delo primorske politične emigracije v Jugoslaviji. Kritično, s svojega stališča, analizira mnoge akcije in dogodke v 30-tih letih, ko je bil za nekaj časa celo prisiljen prekiniti delo v emigrantskem gibanju. Angažiral se je tudi v sindikalnem gibanju v Sloveniji. Kot v Trstu so se nasprotja med »edinjaško garnituro«, kot jo imenuje Žerjal, in mlajšo, naprednejšo skupino prenesla tudi med Primorce v Jugoslavijo. Pripoved zaključuje s povratkom v Trst po drugi svetovni vojni.

Žerjal v knjigi sledi dogodkom, v katerih je sam sodeloval. Tudi njemu je, kot večini Slovencev v Italiji, zavest pripadnosti slovenski skupnosti dala družina. Njegove trde osebne izkušnje odsevajo usodo primorskih Slovencev v tistem času. Iz teksta čutimo vseskozi notranjo potrebo in predanost delu za boljše, enakopravnejše pogoje življenja, potrebo po angažiranju, opozarjanju na prisotnost Slovencev na tem delu sveta, čemur je podredil vse svoje življenje. Dolgo je odlašal za objavo spominov, redno sledil vsaki objavi, še posebno v zvezi s tajnimi organizacijami med leti 1927—30, ko pa je spoznal, da lahko tudi sam dopolni vedenje o nekaterih dogodkih, ki jih je soustvarjal, se je odločil za objavo spominov.

Metka Gombač

Ludvik Tončič, **Tiskarstvo na Dolenjskem**. Izdano ob 170-letnici tiskarstva v Novem mestu. Novo mesto : Tiskarna Novo mesto in Dolenjski muzej, 1989. 158 strani.

Dolenjski muzej in Tiskarna Novo mesto sta poskrbela, da je metropola Dolenjske dostojno proslavila 170-letnico tiskarske obrti na Dolenjskem. Organizirala sta razstavo s tem naslovom in ob njej izdala tudi bogato ilustriran katalog. Prav ta publikacija zasluži, da jo predstavimo širšemu občinstvu, kajti zavedati se moramo, da še tako dobro organizirana razstava, pa če so na njej tudi bleščeči eksponati, prej ali slej potone v pozabo, katalog pa ostane tudi bodočim rodovom. Knjiga ima pravzaprav dva dela, splošnega, kjer avtor govori o razvoju tiskarstva na splošno, potem v slovenskem okviru, in drugega specialnega, kjer predstavlja delež Dolenjske pri razvoju te stroke. V uvodnih poglavjih se je naslanjal predvsem na dela našega najboljšega poznavalca zgodovine tiskarstva, Branka Berčiča. Ne da bi hoteli podcenjevati avtorjevo prizadevanje in trud, ki ga je v proučevanje vložil, pa moramo priznati, da je imel v drugem, pokrajinsko vezanem delu, lažjo nalogo, kot bi jo imel raziskovalec zgodovine tiskarstva v katerikoli drugi slovenski pokrajini, malo da ne tudi v Ljubljani. Dolenjskemu tiskarstvu je namreč posvetil nekaj temeljnih člankov že Bogo Komelj in Tončič jih je tu lahko s pridom uporabil, mestoma tudi dopolnil. Drugi avtor, ki ga citira za medvojno obdobje, je Jože Krall. Viri, ki jih je uporabil za povojno obdobje, so predvsem razne arhivalije in odločbe, podprti pa so z ustnimi pričevanji.

Zgodovini tiskarstva sledi pisec od Valvasorjeve bakroreznice, ki predstavlja prvo tiskarsko delavnico na Dolenjskem, a je z ubožožanjem lastnika njeno delo zamrlo. Kontinuiran razvoj lahko sledimo od leta 1819, ko je tu začel z delom Henrik Tandler. Njegovo delo in delo njegovih dedičev lahko sledimo do leta 1865. Med najpomembnejše tiske, ki so izšli iz te delavnice, sodi prvi novomeški časnik, izdan leta 1848: »Sloweniens Blatt«. Druga tiskarska hiša, ki je delovala v Novem mestu v 19. stoletju, je bila Bobnova. Delovala je kratko obdobje treh let, tiskala pa predvsem drobšč. Tako morda ne bo zvenelo pristransko, če zapišemo, da je pomembna predvsem zato, ker jo je kasneje kupil Janez Krajec, s katerim se začenja najbolj plodovita doba novomeškega tiskarstva. Avtor sledi temu uspešnemu tiskarju in založniku vse od učne dobe, ki jo je opravljal v Egerjevi in Blaznikovi tiskarni v Ljubljani, pa do osamosvojitve z nakupom obrata v Novem mestu. Vsekakor je njegov najpomembnejši podvig reprint Valvasorjevega dela Slava Vojvodine Kranjske. Tončič opisuje tudi vse druge važne izdaje, ki so nastale v zadnji četrtini 19. stoletja v Krajčevi tiskarni. Med najpomembnejša izvorna dela moramo šteti časnik »Dolenjske novice«, ki je začel izhajati leta 1885, izdajali so ga do leta 1919, v zadnjem obdobju že Krajčevi nasledniki. Med leti 1901 in 1941 je v Novem mestu delovala Katoliška tiskarna, med vidnejšimi delavci v njej pa omenjajo predvsem Karla Čeča, ki se je obrti izučil pri Krajcu. Kočevje je dobilo tiskarsko podjetje šele leta 1903. Sprva je služilo predvsem potrebam kočevskih Nemcev, v tridesetih letih pa je tiskalo tudi